

STIPICH BÉLA: A hatalomgyakorlás elméleti és gyakorlati lehetőségei a Hettita Birodalomban*

A disszertáció egy új, multidiszciplináris megközelítésmód alkalmazásának első kísérlete, amely megpróbálja meghaladni a hagyományos, elsősorban prozopográfiai orientált leírási módszertant egy ókori államalakulat hatalomgyakorlási módszereinek vizsgálatakor. Ugyan az utóbbi években a történelemtudományok területén szélesebb körben elterjedtek az összehasonlító elemzések az (ókori) államalakulatokban megfigyelhető uralkodási és kormányzási mechanizmusok tekintetében, az is nyilvánvalóvá vált, hogy az intézménytörténeti megközelítés nem alkalmas arra, hogy adekvát módon magyarázza a hatalomgyakorlás gyakran eltérő módszereit és formáit.¹ Mindenképpen szükség mutatkozik a fogalmi keretek tágítására és a modern kormányzás- és államtudományokban kidolgozott és alkalmazott kategóriák alkalmazására – értelemszerűen a korábbi kutatási trendek² (intézménytörténet, archontológia, prozopográfia) eredményeinek beépítésével. A disszertáció ennek a munkának szerény előfutára, a Hettita Birodalom viszonylatában.

A Hettita Birodalom létrejöttét megelőző, illetve formatív időszakát vizsgálva rekonstruáltuk az átmenetet az erőteljesen kompetitív politikai „tájképet” mutató városállami kultúrából³ a birodalmi integráció irányába, kiemelve azokat az eszközöket és mechanizmusokat, amelyek a magasabb szintű politikai integráció irányába mozdították el Közép-Anatólia politikai fejlődését a Kr.e. 17. században.⁴ A Hettita Birodalom létrejöttének bonyolult és homályos folyamatát (korabeli és hitelesnek mondható írott források hiányában) régészeti bizonyítékok alapján próbáltuk rekonstruálni, különös figyelmet fordítva a főváros, Hattusa fejlődéstörténetére,⁵ ami nyilvánvalóan párhuzamosan zajlott az hettita állam létrejöttével és első lépéseivel. Az új fővárosba költözés pillanatát a jelenlegi forráshelyzetben

* Témavezető: Dr. Vargyas Péter † – Dr. Csabai Zoltán. *A Kárpát-medence és az antik világ népeinek története, kultúrája és kapcsolataik az ókorban* doktori program.

¹ Baltrusch et al. 2011. 3.

² Ehhez ld. legutóbb: Bilgin 2018., a korábbi irodalmat is idézve.

³ Vö. Barjamovic et al 2012. 43., Hansen 2006. 9.

⁴ Vö. Miller 2001. (Anum-Hirwe birodalmával kapcsolatban.)

⁵ Ld. Schachner 2017. 224–227.

lehetetlen rekonstruálni, de ezt a mozzanatot határoztuk meg az új államalakulat születésének pillanataként – a jó stratégiai érzékkel kiválasztott helyszínen, illetve a város tudatos és tervszerű fejlesztése kulcsfontosságú eseményként értékelendő. Ezt további olyan lépések követték, amelyek a hatalomgyakorlás mechanizmusai szempontjából kijelölték az utat a Hettita Birodalom számára (és egyben visszanyúlást is jelentettek a korábbi gyakorlatokhoz): a királyi család tagjai foglalták el a kiépülő államapparátus vezető pozícióit – és a szövegekben először mutatkoztak meg azok a nehézségek és konfliktusgócok, amelyekkel a Hettita Birodalom egész története során küzdött.

A nehézségekkel és konfliktusgócokkal való megküzdés vonatkozásában elengedhetetlen volt a hettita királyi hatalom ideológiai megalapozottságát alaposabban szemügyre venni; forrásbázisként a kozmikus rend és hierarchia alapelveit lefektető és közvetítő rítus-leírásokat használtuk elsősorban, amelyek egyúttal a hettita király(ság) helyét is kijelölték (és ezáltal legitimálták) ebben a koordináta-rendszerben.⁶ Ezen szövegekben tükröződő ideológiai motívumok erőteljesen merítenek a Hettita Birodalom létrejöttét megelőzően a térségben (ős?)lakos hattitai népesség kulturális és vallási hagyományaiból.⁷ A király helyét és szerepét tulajdonképpen az istenek nevében kormányzó tisztviselőként jelölik meg, akit az istenek a feladat hatékonyabb ellátása érdekében különleges tulajdonságokkal ruháztak fel – maga a feladat pedig egyrészt az ország jólétéről való gondoskodás, másrészt pedig az ország területének megnövelése. A hettita Óbirodalom királyai esetében a területek megnövelésére való törekvés egyfajta „hettita világbirodalom” létrehozásának nem is annyira leplezett szándékával járt együtt: a hettita uralkodó az akkád Sarrukint mintának tekintve, saját korának és a látókörében lévő politikai térképének legjelentősebb nagyhatalma, az aleppói nagykirály örökébe kívánt lépni.⁸ A meghódított területek feletti kontroll változatok formákat mutat: a királyi család (férfi) tagjainak kormányzóként történő kinevezése mellett körvonalazódik egy adminisztratív szervezet létrehozásának szándéka, amely a különféle forrásokban felbukkanó tisztségviselők neveiben tükröződik

A fokozatosan stabilizálódó és terjeszkedő birodalom működése és működtetése szempontjából nélkülözhetetlen volt a jól működő királyi kancellária felállítása – e téren a Hettita Birodalom jelentős hendikeppel indult, mivel az óasszír kereskedelmi hálózat megszűnése után az intézményesített írásbeliség Anatólia-szerte megszűnt. A hettita államnak jelentős erőfeszítésébe került, hogy az államapparátus ezen rendszerét gyakorlatilag a semmiből megteremtse – ebből szempontból hasznosnak bizonyult a „világbirodalmi” törekvések észak-szíriai orientá-

⁶ Vö. Gilan 2004.

⁷ Klinger 1996. 200–202., Steitler 2017. 426–428.

⁸ Haas 1993.; vö. Steiner 1999., Gerçek 2017a.

ciója, ugyanis az ékírásnak az ottani (egyik) variánsát vették át, és kezdetben az akkád volt a hettita kancellária domináns nyelve gyakorlatilag minden műfajban.⁹ A hettita fővároson kívül előkerült (és napjaink élénk ásatási tevékenységének köszönhetően folyamatosan napvilágra kerülő) epigráfiai anyag ráadásul azt mutatja, hogy az írás használata (a jelformák, az orthográfia, a grammatikai sajátosságok alapján) központi szabályozás tárgyát képezte.¹⁰ A központi akarat nem csak a kancelláriai gyakorlatban figyelhető meg, hanem bizonyos építészeti formák uniformizáltsága is a centrumból kiinduló akarat manifesztációjaként értelmezhető. A Hattusa után legalaposabban feltárt hettita település, Kuşaklı / Sarissa építészeti emlékműanyagának tanúsága szerint (és összehasonlítva más, kevésbé jól kiásott és dokumentált lelőhellyel) alaposan átgondolt és jól szervezett várostervezési elvek vezérelték a hettita városok építészeti programját, amelyet mindenképpen a fővárosból diktáltak.¹¹ Ha ezt a tényt együtt, rendszerben tekintjük a már érintett rítus-leírásokkal, illetve a hettita művészet páratlan szépségű relievázáinak ikonográfiai programjával, kibontakozik egy olyan identitásképző program, ami többféle percepció sikon hivatott a birodalom minden pontjára eljuttatni a központban megfogalmazott ideológiai koncepciót és annak helyes értelmezését és realizálását a mindennapok során.¹²

A Telipinu-ediktum felidézése vezetett el bennünket a megosztott hatalomgyakorlással kapcsolatos politikai vitákhoz, amelyek az ó- és középhettita történeti-didaktikai irodalom jelentős részét megtöltötték tartalommal. Ezek a szövegek az elmúlt évtizedekben újra a tudományos érdeklődés középpontjába kerültek, és a megélenkült érdeklődés radikálisan változtatta meg azokat az értelmezési kereteket, amelyekben ezeket szemléltük.¹³ Ezt a paradigmaváltást a Zalpa-szöveg segítségével mutattuk be, egyrészt megkeresve benne a politikai berendezkedésre és a hatalomgyakorlás módozataira (kormányzati modellek, békeszerződések, diplomáciai házasságok stb.) vonatkozó utalásokat, másrészt pedig kidomborítva a szöveg *Sitz im Leben*-jét: olyan szöveggel állunk szemben, amely a politikai-didaktikai üzenetet egy valóságosnak látszó történetbe (a szereplők, a helyszínek, a történelmi situációk a célközönség számára nem idegenek) ágyazva adja elő.¹⁴ A vonatkozó szövegek vizsgálatával sikerült két olyan szövegcsoporthoz meghatározni (a politikai-nevelő célzatú, illetve didaktikus-szórakoztató kompozíciók csoportját), amelyek az ókori Kelet irodalmi hagyományában gyakorlatilag egyedülálló módon kritikusan reflektálnak koruk akut politikai problémáira. Közös jellemzőjük az „időn kívüli”

⁹ van den Hout 2017.

¹⁰ Weeden 2011.

¹¹ Müller-Karpe 2017. 17-18.

¹² Gates 2017. 204., Schachner 2013. 536.

¹³ Ld. Gilan 2015.

¹⁴ Stipich 2012.

dimenzió, illetve a politikai közösség közös kulturális emlékezete¹⁵ megteremtésének szándéka – az alapvető etikai és morális irányelvek megmutatásával.

Mindezeket az elemeket a „nemzetépítés”¹⁶ (bevallottan túlzóan modernizáló) terminusával analógiába állítva, illetve az államszervezet további fejlődését vizsgálva I. Tudhaliya és I. Arnuwanda uralkodásával hoztuk összefüggésbe a hettita államszervezet és hatalomgyakorlási metodika vonatkozásában. A jelentős átalakítást motiváló és facilitáló tényezők között kiemelten kezeltük a Kizzuwatna békés betagozódása révén megmutatkozó új integrációs modellt,¹⁷ amely a politikai integráció mellett erőteljes kulturális kölcsönhatásokat is generált. Ennél is fontosabb momentumként értékeltük a Hettita Birodalom és a kaskák változatos interakcióját, amelyet a modern kutatási trendek alapján új alapokra helyeztünk: a vonatkozó szövegeket erőteljes forráskritika alá vontuk, és kaska-korpusz ún. poszt-koloniális¹⁸ szempontú vizsgálatát a régészeti kutatások újabb eredményeinek bevonásával végeztük el. Ennek eredményeképpen a kaskákat nem etnikai, hanem szocio-kulturális¹⁹ elemként értelmeztük (a *habiruk* mintájára), aminek segítségével könnyebben megértettük a hettiták és kaskák évszázadokon át húzódó konfliktusának mozgatórugóit és cselekvésformáit (különösképpen a kaska-szerződéseket).

Szintén I. Tudhaliya és I. Arnuwanda reformtevékenységének kontextusában megismertedtünk egy olyan szövegcsoporttal, amelynek értelmezési keretei az elmúlt évtized kutatásainak eredményeképpen²⁰ szintén jelentős átalakuláson mentek keresztül. Az *išhiul* és *lingai* típusú szövegeket egységben szemlélő megközelítésmód egyrészt kitágította a műfaji határokat (pl. az idegen államokkal és népekkel, de akár a birodalmon belül is megkötött szerződések és megállapodások bevonásával), másrészt új alapokra helyezte a király és alattvalói (ide értve az államigazgatásban és közigazgatásban tevékenykedő hivatalnoki réteget is) közötti viszonyrendszert. A „kötelezettség és eskü” korpuszhoz tartozó szövegek nem kis része érinti az államapparátus különböző (de fennmaradt szövegek tanúsága szerint jellemzően a felső hivatalnoki) szintjeit, lefektetve számukra a központi hatalom konkrét elvárásait a „munkakörük” betöltéséhez kapcsolódóan, tértől (állomáshelytől) és időtől (uralkodótól) nagyrészt függetlenül – amelyet ráadásul egy istenek előtt tett (és bizonyos esetekben rendszeresen megismételt) eskü emelt „jogerőre”. Nem nehéz felfezdni a kapcsolatot az ó- és középhettita kor politikai-nevelő és didaktikai-szórakoztató irodalmával: az ott levont tanulságok fejleményeként és folyományaként születhettek meg néha igencsak részletes, már-már munkaköri leírásra emlékeztető elvárás-kata-

¹⁵ Vö. Assmann 1999. 53.

¹⁶ Schachner 2009. 26.

¹⁷ Ld. Gilan 2014.

¹⁸ Glatz-Matthews 2005. 49.

¹⁹ Gerçek 2012. nyomán.

²⁰ Ezek összegzése: Miller 2013.

lógusok, és/vagy a király felé tanúsított lojalitás határozott megkövetelése. A kutatók azt valószínűsítik, hogy a teljes korpusznak csak megközelítőleg 20%-a maradt fenn az utókor számára – pedig ha több ilyen szöveg állna rendelkezésünkre, bizonyára sokkal pontosabb képet alkothatnánk annak a sok-tíz hivatali tisztségnek a tartalmáról, amelyek a hettita szövegekben ránk maradtak. Az elmélet és a gyakorlat viszonyát ellenőrizendő, egy hosszabb esettanulmány keretében azt vizsgáltuk, hogy a határtartományok kormányzójának (*BĒL MADGALTI*) szánt *išhiul*-ban (CTH 261)²¹ foglalt előírások és királyi elvárások megfeleltethetőek-e annak a képnek, amely a Mašat Höyükben feltárt archívum alapján kirajzolódik. A kis adminisztratív korpusz segítségével a normatív szabályozás gyakorlati megvalósítása ellenőrizhetővé és verifikálhatóvá vált, és szemléletesen mutatta meg a hettita államapparátus (egy szeletének) működését a mindennapok során.

A gyakorlat felől az elmélet irányába elmozdulva azokat az elméleti modelleket mutattuk be és vizsgáltuk meg alkalmazhatóságukat, amelyek segítségével a korábbi szakirodalom a Hettita Birodalom államszervezetét és annak működését leírta. Elsőként a Max Weber uralomról, az uralom egyes típusairól, illetve az ezekkel összefüggő hatalomgyakorlási módszerekkel kapcsolatos elméletét vettük górcső alá – ezen elméleti keret az ókori keleti birodalmak esetében is gyakran megjelent a szakirodalomban. A weberi fogalmi rendszer elemei közül a tradicionális és karizmatikus uralom,²² illetve az ókori keleti társadalomtörténetírásban gyakran alkalmazott patrimonális állam²³ koncepcióját hoztuk összefüggésbe a Hettita Birodalomból megismert forrássanyaggal és az abból leszűrhető információkkal. A hettita király uralmát a tradicionális és karizmatikus uralom kombinációjaként írtuk le, mivel mindkét kategóriához kimutatható elemekkel kapcsolódott – azonban a források nem tették lehetővé, hogy egyértelműen az egyik vagy másik mellett foglaljunk állást. A patrimonális állam mint társadalom- és gazdaságtörténeti modell a Hettita Birodalom vonatkozásában is nagy népszerűségnek örvend,²⁴ és sok tekintetben képes a forrásokból kirajzolódó képből egy adekvát leírási modellt adni hatalomgyakorlás lehetőségei és mechanizmusai tekintetében – egészen addig, amíg az általunk rekonstruált, az államapparátus professzionalizálására, az *oikos*-mintára szerveződő (családi jellegű) hivatalnoki apparátuson túlmutató adminisztratív szervezet(ek) létrehozására irányuló törekvéseket nem helyezünk a középpontba, mert ezek már nem összeegyeztethetők a Weber-féle tisztán tradicionális jellegű patrimonális uralommal, mivel mutatja azokat a vonásokat is, amelyek inkább egy bürokratikus államot jellemeznek²⁵ (jól körülírt és

²¹ Kiadása: Pecchioli Daddi 2003. Vö. Miller 2013.

²² Weber 1987. 224., 250.

²³ Weber 1979. 365-366.

²⁴ Ld. pl. Schloen 2001. 311-312.

²⁵ Weber 1987. 235.

szabályokban rögzített illetékességi-, munka- és feladatkörök, felkészítés azok betöltésére, hierarchia, illetve bizonyos mértékű díjazás).

A feudalizmus modellje is teret nyert bizonyos ókori keleti társadalmak leírása kapcsán – a Hettita Birodalom kifejezetten ezek közé tartozott.²⁶ Ennek az volt a legfőbb oka, hogy működésében a kutatók számos olyan „feudális” vonást véltek felfedezni, amelyeket megfeleltethetőnek gondoltak a feudalizmus koncepciójának. Ezzel kapcsolatosan kénytelenek voltunk felhívni a figyelmet a feudalizmussal mint történettudományi terminus technicussal kapcsolatos definíciós problémákra és kutatástörténeti trendekre, amelyek tulajdonképpen erőteljesen a fogalom dekonstrukciója irányába mutattak, de legalábbis felhívták figyelmet annak problematikus mivoltára – ennek természetesen az alkalmazhatóság vonatkozásában is súlyos következményei voltak.²⁷ A „hettita feudalizmus” (korabeli) hívei által leginkább emlegetett két szövegcsoporthoz: a földadományozási dokumentumok és a nemzetközi szerződések vizsgálatával bizonyítottuk, hogy a feudalizmus (problematikus) modellje nem képes adekvát módon leírni a hatalomgyakorlás módját és kimutatott szokásait, sőt egyetlen olyan szövegcsoporthoz sem találtunk, amelyre alkalmazható volna.

A feudalizmus elégtelennek bizonyult modelljénél sokkalta használhatóbbnak bizonyult Roman Herzog politikatudományi és megközelítése, amelynek funkcionális szempontú állam-koncepciója új nézőpontokkal gazdagította az ókori (keleti) államok hatalomgyakorlási mechanizmusainak vizsgálatát.²⁸ A bürokratikus apparátust a feladatteljesítő állam oldaláról szemlélő leírásmód alkalmazása, illetve a nemesi állam koncepciójának kidolgozása és szemléltetése során Herzog számos (ám téves) példát hozott a Hettita Birodalom történetéből, mindezek ellenére azonban alapvetései és fogalomkészlete feltétlenül további megfontolásra érdemesek, mivel nézetünk szerint alkalmasak bizonyos jelenségek korábbinál pontosabb és adekvátabb leírására.

A Herzog által kijelölt úton tovább haladva javaslatot tettünk a modern közigazgatás-tudomány és közigazgatás-elmélet inter- és multidiszciplináris megközelítésmódjának²⁹ beemelésére az ókori keleti államalakulatok (különösképpen a Hettita Birodalom) működési mechanizmusainak új szempontú megértése érdekében. Ezt azzal indokoltuk, hogy a közigazgatás / államigazgatás szervezeti elveinek és elemeinek, illetve a közigazgatás szervezetét befolyásoló tényezőinek vizsgálata³⁰ az eddigi ismereteinket új szempontok szerint képes rendszerbe foglalni, és bizonyos jelenségeket olyan szemszögből magyarázni, amire a kutatás korábban nem fektetett kellő

²⁶ Sommerfeld 1995.

²⁷ Ld. Abels 2009.

²⁸ Ld. Herzog 1999.

²⁹ Levi-Faur 2012. 3.

³⁰ Magyary Zoltán nyomdokain haladva Fábíán 2011. 86-87.

hangsúlyt. A közfeladat, illetve az állami feladat lettek a kulcsszavak³¹ az új leírási modellünkben, amelyek mentén a hatalomgyakorlás manifesztációjaként kibontakozó bürokratikus szervezetet, annak elemeit, működését, a működését meghatározó és befolyásoló elveket és körülményeket vizsgáltuk meg.

A vizsgálat során a közigazgatás szervezeti elemei közül a végrehajtás során közreműködő embereket (tehát a hivatalnoki réteget) vettük szemügyre szervezeti és kronológiai szempontból egyaránt – ennek során egy érdekes fejlődési vonalat tudtunk megrajzolni, amely egyértelműen alkalmas volt arra, hogy a weberi patrimonialis modell professzionalizálódott bürokrácia-mentességét ellenpéldával gyengítse. A szervezet működését szabályozó előírások vizsgálata során ismét meg tudtuk mutatni nem csak ezek meglétét, hanem fejlődési vonalát is, amely a későbbi eredményeink szempontjából is hasznosnak bizonyult.

A közigazgatás / államigazgatás szervezetét és működését befolyásoló tényezők közül (terjedelmi okokból) párat választottunk ki és szembesítettük a Hettita Birodalomból származó filológiai és régészeti leletanyaggal. Ugyan evidensnek tűnik, hogy egy terület földrajzi adottságai hatással vannak az adott területen működő államalakulat szervezetére és működésére – ezzel kapcsolatosan a hettitológia és az anatóliai régészet sokáig adós maradt az alapkutatással. Néhány mozzanatra így is rá tudtuk irányítani a figyelmet: a regionális széttagoltság okaira és következményeire, a természetföldrajzi adottságok néhány alapvető kihatására, illetve az urbanizáció egyes problémáira.³² Az államszervezet működése és működtetése szempontjából egy figyelemre méltó új forrásra is felhívtuk a figyelmet, ami azt a következtetést engedi levonni, hogy a hettita államapparátus tudatosan és módszeresen gyűjtötte és archiválta a földrajzi- és terepviszonyokkal kapcsolatos információkat, hogy aztán a megfelelő pillanatban vissza tudjon nyúlni a szükséges adatokhoz.³³ A politikai viszonyok (hirtelen) megváltozásának államszervezetre gyakorolt hatásainak illusztrálására nem kellett sokáig keresgélni a példákat: kézenfekvő volt a korábban már részletesen ismertetett kaska (és koncentrikus) veszélyre emlékeztetni, és az ezzel kapcsolatos megküzdési stratégiákat felidézni.³⁴ Részletesebb elemzést érdemelt az a súlyos politikai krízishelyzet, ami a Hettita Birodalom utolsó ca. 100 évét jellemezte és meghatározta. A szövevényes családi kapcsolatok és ellentétek (ilyen vagy olyan) fel/megoldása mély legitimációs krízist idézett elő,³⁵ amely magával hozta a válasz- és kiútkeresést is – ezeket bemutatva ékes bizonyítékát nyertük annak, hogy a politikai válság akár a korábban alapvetőnek tekintett értékrend megkérdőjelezéséhez és

³¹ Fábián 2011. 72-73.

³² Vö. Klengel 2003.

³³ Loretz-Rieken 2007., ld. még Gerçek 2017b.

³⁴ Ld. Zimansky 2007. 164.

³⁵ Stipich 2007.

újrarendeléséhez is elvezethet. Elemzéseink eredményeképpen megmutattuk, hogy a hettita király a szakrális (isteni) szférához olyan mértékben közeledett, ami korábban elképzelhetetlen lett volna – ez a szöveges forrásokon kívül a vizuális propaganda különféle szintjein is erőteljesen (sőt még erőteljesebben) megmutatkozott.³⁶ A nemzetközi porondra történő (újra ki)lépés szintén magával hozta az államapparátus változását. Amíg a területi expanzió a hozzáférhetőség és kommunikáció szempontjából (viszonylag) problémamentes területeket érintett, lényegi beavatkozásra nem volt szükség – ám amikor ezek a feltételek nem voltak adottak (Észak-Szíria esetében), ismét lépéskényszer állt elő, és a hatalomgyakorlásnak egy új módzata jelent meg, amely (az adott és a hettiták által ismert, gyakorolt rendszer határait feszegetve) igyekezett alkalmazkodni a szoktalan helyzethez.³⁷ Akár még azon az áron is, hogy fokozta a Hettita Birodalmat a szétdarabolódás irányába hajtó erőt. Egy rövid esettanulmány (Emar példája) is illusztrálta, hogy mikroszinten ez a folyamat hogyan realizálódott – a hettita adminisztráció képes volt rugalmasságot tanúsítani, ám bizonyos alapvető mechanizmusokhoz (főleg ha azok az hettita állam érdekét és szükségleteit szolgálta), megpróbált ragaszkodni.

Összegezve: a multidiszciplináris megközelítés a kutatás során nyert, illetve korábban már ismert adatok és információk új rendszerbe helyezését tette lehetővé a Hettita Birodalom irányítási és kormányzási módszereinek vizsgálata során.

A disszertáció az alábbi linken érhető el: <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/18226>

Felhasznált irodalom

- Abels 2009 = Abels, Richard: The Historiography of a Construct: „Feudalism” and the Medieval Historian. *History Compass* 7/3. (2009), 1008–1031.
- Assmann 1999 = Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Fordította: Hidas Zoltán. Budapest, 1999.
- Baltrusch et al. 2011 = Baltrusch, Ernst – Bonatz, Dominik – Cancik-Kirschbaum, Eva –Klinger, Jörg (2011): Plenartagungsbericht der Forschergruppe B-II-1”Political Governance and Governed Space.” *Berichte der Forschergruppen auf der Topoi-Plenartagung 2010*. eTopoi. *Journal for Ancient Studies*, Sonderband 1. (<http://www.topoi.org/wp-content/uploads/2013/06/7-20-2-PB.pdf> – Letöltés: 2018.08.03.)

³⁶ Sührenhagen 2001. 404.

³⁷ Hutter-Braunsar 1993. 105.

- Bilgin 2018 = Bilgin, Tayfun: *Officials and Administration in the Hittite World*. Berlin, 2018.
- Barjamovic et al. 2012 = Barjamovic, Gojko – Hertel, Thomas – Larsen, Mogens Trolle (ed.): *Ups and Downs at Kanesh. Chronology, History and Society in the Old Assyrian Period*. Leiden, 2012.
- Fábián 2011 = Fábián Adrián: *Közigazgatás-elmélet*. Pécs, 2011.
- Gates 2017 = Gates, Marie-Henriette: *Gods, Temples and Cult at the Service of Early Hittite State*. In: Heffron, Yağmur – Stone, Adam – Worthington, Martin (ed.): *At the Dawn of History. Ancient Near Eastern Studies in Honour of J.N. Postgate*. Vol. I. Winona Lake, 2017. 189–210.
- Gerçek 2012 = Gerçek, N. İlgi: *The Kaška and the Northern Frontier of Hatti*. PhD Diss. University of Michigan, 2012. (https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/94074/ilgi_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y – Letöltés: 2018.08.07.)
- Gerçek 2017a = Gerçek, N. İlgi: *Approaches to Hittite Imperialism: A View from the 'Old Kingdom' and 'Early Empire' Periods (c. 1650–1350 BCE)*. In: Schachner, Andreas (ed.): *Innovation versus Beharrung: Was macht den Unterschied des hethitischen Reichs im Anatolien des 2. Jahrtausends v. Chr.?* Istanbul, 2017. 21–38.
- Gerçek 2017b = Gerçek, N. İlgi: *Hittite Geographers: Geographical Perceptions and Practices in Hittite Anatolia*. *Journal of Ancient Near Eastern History* 4. (2017), 39–60.
- Gilan 2004 = Gilan, Amir: *Sakrale Ordnung und politische Herrschaft im hethitischen Anatolien*. In: Hutter, Manfred – Hutter-Braunsar, Sylvia (Hrsg.): *Offizielle Religion, lokale Kulte und individuelle Religiosität. Akten des religionsgeschichtlichen Symposiums „Kleinasien und angrenzende Gebiete von Beginn des 2. bis zur Mitte des 1. Jahrtausends v. Chr.“* (Bonn, 20.-22. Februar 2003). Münster, 2004. 189–205.
- Gilan 2014 = Gilan, Amir: *The End of God-Napping and the Religious Foundations of the New Hittite Empire*. *Zeitschrift für Assyriologie* 104. (2014), 195–205.
- Gilan 2015 = Gilan, Amir: *Formen und Inhalte althethitischer historischer Literatur*. Heidelberg, 2015.
- Haas 1993 = Haas, Volkert: *Eine hethitische Weltreichsidee. Betrachtungen zum historischen Bewußtsein und politischen Denken in althethitischer Zeit*. In: Raaflaub, Kurt (Hrsg.): *Anfänge politischen Denkens in der Antike. Die nahöstlichen Kulturen und die Griechen*. München, 1993. 135–144.
- Hansen 2006 = Hansen, Mogens Hermann: *Polis. An introduction to the ancient Greek city-state*. Oxford, 2006.
- Herzog 1999 = Herzog, Roman: *Ősi államok. A hatalomgyakorlás eredete és formái*. Fordította: Patay-Horváth András. Budapest, 1999.

- Klengel 2003 = Klengel, Horst: Einige Bemerkungen zur Struktur des hethitischen Staates. *Altorientalische Forschungen* 30. (2003), 281–289.
- Klinger 1996 = Klinger, Jörg: Untersuchungen zur Rekonstruktion der hattischen Kultschicht. Wiesbaden, 1996.
- Levi-Faur 2012 = Levi-Faur, David: From „Big Government” to „Big Governance”? In: *The Oxford Handbook of Governance*. Oxford, 2012. 3–18.
- Loretz-Rieken 2007 = Loretz, Jürgen – Rieken, Elisabeth: „Auf dem Weg der Stadt *Šaššūna*”. In: Groddek, Detlev – Zorman, Marina (Hrsg.): *Tabula Hethaeorum*. Hethitologische Beiträge. Silvin Košak zum 65. Geburtstag. Wiesbaden, 2007. 467–486.
- Miller 2001 = Miller, Jared L.: Anum-Hirbi and His Kingdom. *Altorientalische Forschungen* 28. (2001), 65–101.
- Miller 2013 = Miller, Jared L.: *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*. Atlanta, 2013.
- Müller-Karpe 2017 = Müller-Karpe, Andreas: Sarissa. Die Wiederentdeckung einer hethitischen Königsstadt. Mainz, 2017.
- Pecchioli Daddi 2003 = Pecchioli Daddi, Franca: *Il vincolo per i governatori di provincia*. Pavia, 2003.
- Schachner 2009 = Schachner, Andreas: Das 16. Jahrhundert v. Chr. – eine Zeitwende im hethitischen Zentralanatolien. *Istanbulur Mitteilungen* 59. (2009), 9–34.
- Schachner 2013 = Schachner, Andreas: On the Development of Hittite Art and its Social Functions. In: Doğan-Alparslan, Meltem – Alparslan, Metin (ed.): *Hittites. An Anatolian Empire*. Istanbul, 2013. 534–563.
- Schachner 2017 = Schachner, Andreas: Motor oder Bremse? Die Rolle der hethitischen Hauptstadt Hattuša für die Transformation des hethitischen Reichs. In: Schachner, Andreas (ed.): *Innovation versus Beharrung: Was macht den Unterschied des hethitischen Reichs im Anatolien des 2. Jahrtausends v. Chr.?* Istanbul, 2017. 219–237.
- Schloen 2001 = Schloen, J. David: *The House of the Father as Fact and Symbol. Patrimonialism in Ugarit and the Ancient Near East*. Winona Lake, 2001.
- Sommerfeld 1995 = Sommerfeld, Walter: Der babylonische „Feudalismus”. In: Dietrich, Manfred – Loretz, Oswald (Hrsg.): *Vom Alten Orient zum Alten Testament*. Festschrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85. Geburtstag am 19. Juni 1993. Kevelaer / Neukirchen-Vluyn, 1995. 467–490.
- Steiner 1999 = Steiner, Gerd: Syrien als Vermittler zwischen Babylonien und Hatti (in der ersten Hälfte des 2. Jahrtausends v. Chr.) In: Lerberghe, L. van – Voet, G. (ed.): *Languages and Cultures in Contact. At the Crossroads of Civilizations in the Syrio-Mesopotamian Realm*. Proceedings of the 42th RAI. Leuven, 1999. 425–441.

- Steitler 2017 = Steitler, Charles W.: *The Solar Deities of Bronze Age Anatolia. Studies in Texts of the Early Hittite Kingdom.* Wiesbaden, 2017.
- Stipich 2007 = Stipich Béla: Legitimációs stratégiák a Hettita Birodalomban III. Hattusili és IV. Tudhaliya uralkodása (Kr.e. 1267-1209) idején. In: Rab Virág – Dévényi Anna – Sarlós István: 4. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai. Pécs, 2007. 183–197.
- Stipich 2012 = Stipich Béla: „... Ich bin bei meinem Vater nicht beliebt...” Einige Bemerkungen zur Historizität des Zalpa-Textes. In: Wilhelm, Gernot (ed.): *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East. Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20-25 July 2008.* Winona Lake, 2012. 699–713.
- Sürenhagen 2001 = Sürenhagen, Dietrich: Dimensionen sakralen Königtums im hethitischen Staat. Einige Bemerkungen zum Forschungsstand. In: Boehmer, Rainer Michael – Maran, Joseph (Hrsg.): *Lux orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für Harald Hauptmann zum 65. Geburtstag.* Rhaden, 2001. 403–410.
- van den Hout 2017 = van den Hout, Theo P.J.: Schreiben wie Seeher. The Art of Writing: Remarks on the When and How of Hittite Cuneiform. In: Schachner, Andreas (ed.): *Innovation versus Beharrung: Was macht den Unterschied des hethitischen Reichs im Anatolien des 2. Jahrtausends v. Chr.? Istanbul, 2017.* 39–47.
- Weber 1979 = Weber, Max: *Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok.* Fordította: Erdélyi Ágnes. Budapest, 1979.
- Weber 1987 = Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriáiban.* Fordította: Erdélyi Ágnes. Budapest, 1987.
- Weeden 2011 = Weeden, Mark: Adapting to new contexts: cuneiform in Anatolia. In: Radner, Karen – Robson, Eleanor (ed.): *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture.* Oxford, 2011. 597–617.
- Zimansky 2007 = Zimansky, Paul: The Lattimore Model and Hatti's Kaska Frontier. In: Stone, Elizabeth C. (ed.): *Settlement and Society: Essays Dedicated to Robert McCormick Adams.* Los Angeles, 2007. 157–172.